

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գ.

Կրկին Շապուհներ եւ Խոսրովներ: Ժամանակի եւ գործող անձերի բխորութիւն. գուցէ Ոսկեանք եւ Սուփիասանք կոչուել են ս. Լուսաւորչի բերած յոյն եւ ասորի կրօնաւորներն ու նրանց հետեւող հայերը: Հալածանք քրիստոնէութեան դէմ Շապուհ Բ.-ի օրով: Ոսկեանք եւ Սուփիասանք մասին ժողովրդական այծմեան աւանդութիւնը: Սուկաւէժի մասին կարծիքները:—ս. Ոսկեանք եւ Սուփիասանք մասին մեր կարծիքը:

Եկեղեցական աւանդութիւնը ասում է, որ Սուփիասանք նահատակուեցին Շապուհի մահից յետոյ, այն ժամանակ, երբ Խոսրովի մահուամբ Հայաստանը անտերուշ էր մնացել: Երկու Խոսրով ունենք, երկու էլ Շապուհ կայ. Առաջին Խոսրովն ու Շապուհն ապրում էին ս. Լուսաւորչից առաջ 214—272 թ.: Երկրորդ Խոսրովն ու Շապուհը՝ ս. Լուսաւորչից յետոյ 309—379: Երկու Շապուհներն ժամանակ էլ Հայաստանը, Խոսրովներն մահից յետոյ, անտերուշ է եղել. աւերածութեանց է ենթարկուել, ու բաղմամբիւ քրիստոնեայք են նահատակուել: Այս Շապուհների ու Խոսրովների օրով նահատակուած որ խմբերը կարող էին Ոսկեանք եւ Սուփիասանք կոչուել:

Ըստ աւանդութեան, Ոսկեանք ս. Թադէոս առաքելի աշակերտներն էին, իսկ Սուփիասանք՝ որ Սաթենիկ Թադուհու աղգականներն էին, նրա հետ Ալանաց երկրից եկած՝ Ոսկեանց աշակերտեցին: Այսպէս լինելով՝ եթէ առաջինները կարողանային մինչև Բ. դարի քսանական թուերը ապրել, աւելի քան մի հարիւր տարի կեանք անցնելով, երկրորդները չէին կարող մինչև Գ. դարի վերջին քառորդն ապրել մօտ 270 տարի: Այս հանգամանքն ևս գալիս է հաստատելու, որ Ոսկեանք եւ Սուփիասանք նախալուսաւորչեան շրջանի հայ քրիստոնեայ

նահատակների խմբեր են, որ յետոյ պատահաբար Ոսկեանց և Սուքիասանց անունով են կնքուել, յայտնի Ոսկիների և Սիւքիոսների անունով: Եթէ ընդունենք, որ Ոսկեանք և Սուքիոսանք յետ լուսաւորչեան կրօնաւորներ են, այն ժամանակ կը մնայ մեզ ասել, որ Ոսկեանք իրանց անունը ստացան Միջագետքի Գ. դարում յայտնի Ոսկի—խոտաճարակներից: Սուքիասանք դարձեալ Ալանաց երկրից էին եկած, բայց ոչ որպէս Սաթենիկ թագուհու ազգական, այլ Աշխէն տիկնոջ—Տրդատի թագուհու: Օտար պատմիչները Արտաշէսի տեղ՝ Տրդատ են անուանում՝ այն թագաւորին, որ Հռովմ՝ դնաց ներսնից թագ ստանալու: Վկայաբանութիւն գրողները կարող էին շփոթել Տրդատին Արտաշէսի հետ. և Տրդատ Գ.-ի ժամանակ պատահածը Տրդատ—Արտաշէսի ժամանակ գնել և ըստ այնմ յարմարացնել վկայաբանութիւնը: Այսպէս լինելուց յետոյ էլ գծուար չէր շփոթել միւս անուններն ու պարագաները ս. Լուսաւորչի տեղ՝ ս. Թադէոս առաքեալ և Բ. Շապուհի ու Խոսրովի տեղ՝ Ա. Շապուհ և Խոսրով գնել, մոռանալով, թէ այդպէս ս. Սուքիասանք մօտ 270 տարի պէտք է ապրէին, որ անհնարին է: Եթէ Սուքիասանք Աշխէն տիկնոջ հետ Հայաստան եկած նրա Ալան ազգականներն էին, կարող էին հայոց ընդհանուր դարձի ժամանակ քրիստոնեայ դառնալ ու հետեւելով ս. Լուսաւորչի բերած կրօնաւոր խոտաճարակներին՝ բնակուել Սուկաւէտ սարում և Սուքիասանք կոչուէին կամ յայտնի Սիւքիոսների անունով, կամ իրանց ընկերներից մէկի անունով՝ որ կարող էր Սուքիաս լինել:

Աւանդութիւնն ասում է, որ Շապուհից յետոյ Ալանաց Գիւղիանոս թագաւորը պարսիկ զօրքեր ուղարկեց Սուքիասանց յետ տանելու կամ սպանելու՝ եթէ նրանք չը թողնէին քրիստոնէութիւնը և յանձն չառնէին գնալ: Պատմութիւնից դիտենք ¹⁾, որ Խոսրով Բ.-ի ժամանակ Կովկասեան ազգերը դրդուած Շապուհ Բ.-ից, յարձակ-

1) Խորեն. գիրք Գ. գլ. Թ. 15. 19, Բիւզանդ գաղ. Գ. գլ. 15:

ուեցին Հայաստանի վերայ և հասան մինչև Վաղարշապատ: Այս արշաւանքի ժամանակ նահատակուած քրիստոնեաներն էլ կարող էին Սուքիասանց անունով կոչուել: Մեհրութան Արծրունին մեծ աւերմունք գործեց Հայաստանում՝ աշխատելով ջնջել քրիստոնէութիւնը: Շապուհ Բ.-ը Արշակի օրով մեծ հալածանք է հանում քրիստոնէութեան դէմ Հայաստանում և նահատակում է Մարի էրեցին՝ եօթանասուն ընկերներով: «Ապա, ասում է Բիւզանդ., (գալլ. Դ. գլ. Ժէ.) բիւրս բիւրոց կոտորէին և հազարս հազարաց, զի այնպէս տուաւ հրաման ի թագաւորէն, զի ամենեւին քրիստոնեայ անուն ի սահմանքս նորսմի գտցի» Իսկ Հ. Միք. Չամչեանը¹⁾ Հայաստանի այն ժամանակի թշուառութեան նկարագրութիւնը վերջացնում է հետեւեալ խօսքերով. «Իսկ մոգը հանդերձ դահճով սփռեալ ի գեօղս և յաւանս, բռնադատէին զամենեւեան յուրացութիւն հաւատոյ, և յոչ առնուլ նոցա յանձն, չարաչար մահուամբ սպանանէին զբազումս ի նոցանէ: Եւ եղև յայնժամ աշխարհս մեր իբրև սպանդարան մարտիրոսաց»: Այս մարտիրոսների և նահատակների յիշատակը չենք տեսնում մեր եկեղեցում. նրանք չըկան տօնելի սրբերի շարքում: Ինձ թւում է, որ այս և նման նահատակներ կարող էին ս. Ոսկեանք և Սուքիասանց ընդհանուր անուան տակ տօնուիլ:

Սուքիասանց անունով նուիրագործուած է Սուկաւէտ սարը, որ այժմ Բեօսա-դաղ է կոչւում, որ տարուայ մէջ որոշ օրերում ժողովուրդը ուխտի էր գալիս մեծ բազմութեամբ, երբ երկիրը խաղաղ էր և այժմեան արհաւիրքները չըկային:

Մեծ-Սուկաւէտի ստորոտում մի բլրակի վրայ 16 գերեզմաններ կան, շատ հին, մամուռած և խոտերի մէջ հազիւ նշմարելի. կայ մի կլոր քար էլ:

Ժողովրդական աւանդութիւնը ասում է²⁾, որ դրանք

1) Պատմ. Հայոց հատ. Ա. գիրք Բ. գլ. ԽԱ. ԽԸ. եր. 321—464:

2) Հայկունի, Բագրևանդ և Ջրարաշխ գաւառ մասն Ա. տպ. էջմ. 1894 թ. եր. 107—119:

40 աւազակներն են եղել և պատահելով ա. Թադէոս առաքեալին՝ կամեցել են նրան կողոպտել։ Ս. Թադէոսը յայտնել է, որ ոչինչ չունի և առաքեալ է, ու քարոզում է Յիսուս Քրիստոսի անունով։ Աւազակները հաւատալու համար հրաշք են պահանջում. ա. Թադէոսը ձեռքով մի եղնիկ է կանչում. եղնիկը մօտ է գալիս։ Այս հրաշքը տեսնելով՝ աւազակները հաւատում են, թողնում են աւազակութիւնը, մկրտում և սկսում են ճգնել։ Ս. Թադէոս առաքեալը բաժանում է նրանց տասն տասն, տասը թողնում է Սուկաւէտում, տասը ուղարկում է Դլիճ-գեադուկ, այնտեղ, ուր է ա. Դէորդ կոչուած վայրը, տասն՝ Դէդէ—Մուրատ և Դէդէ—Մաքսուտ՝ Ամէտ գիւղից գէպ ի արևելք և տասն հոգի էլ՝ Ալադադ (Ծաղկէոյ լեռ)։ Սրանք նահատակւում են բռնաւորից Խաստուրցիների մատնութեամբ, այդ պատճառով էլ ալաշկերտցոց մէջ առակ է, «կուսանք մատնող Խաստուրցիք»։

Այս ժողովրդական աւանդութիւնը համեմատելով եկեղեցականին, ըստ էութեան՝ նման է,—կայ Թադէոս առաքեալ, կան Ոսկեանք (հետն առնելով և Սուքիասանց) ի դէմս աւազակների, կայ եղնիկի վերայ կատարուած հրաշք, կայ մատնութեան և նահատակութեան հանգամանք։ Միայն Դեսպան Ոսկեանք և թագուհու ազգական Սուքիասանք ժողովրդական աւանդութեան մէջ աւազակ են դարձել։ Ժողովրդական աւանդութեան մէջ մոռացուել է թագաւորի կամ իշխողի անունը և տեղը դրուել է բռնաւոր անորոշ անունը։ Մատնիչ Սկուհէր նախարարի տեղ, որ յայտնել էր Սուքիասանց քրիստոնեայ լինելը, դրուել է Խաստուրցիք։ Թէպէտ ընդհանրապէս կարծւում է, որ գրաւոր յիշատակարանների աղբիւրը ժողովրդի բանաւոր աւանդութիւնն է, բայց այս դէպքում, ըստիս, գրաւորն է ժողովրդական աւանդութեան աղբիւրը։ Ժողովուրդը լսելով Յայսմաուրբի վկայաբանութիւնների ընթերցմունքը, որ շատ ժամանակ չէ՝ դադարել է, մոռանալով իւր լսելիքին խորթ, անծանօթ յատուկ անունները, եկեղեցական աւանդութեանը իւր հասկացողութեան համե-

մատ ձև է տուել:

Մենք անապատականների մասին այս մեր տեսութեան մէջ երկար կանդ առանք Ոսկեանց և Սուքիասանց վերայ, նախ, որ նրանք են հանդիսանում, ըստ մեր եկեղեցական աւանդութեան հայ կրօնաւորութեան նախասկիզբն: Հարկաւոր է ճշտել թէ Սուքիասանք և Ոսկեանք իբրև անապատական, կրօնաւոր և խոտաճարակ երբ կարող էին ապրած լինել, այդ օրից էլ պէտքէ է հաշուել հայ կրօնաւորութիւնը: Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւնը հաւաստիք չի տալիս՝ որ Ա. դարում, երբ ըստ աւանդութեան ապրում էին Ոսկեանք, Բ. և Գ. դարերում՝ որոնց մէջ ձգւում է Սուքիասանց կեանքը, Եգիպտոսից դուրս, և այն ևս հայաստանում, ապրելիս լինէին կազմակերպուած անապատական, կրօնաւորական և խոտաճարակների կարգեր: Քանի որ, կրօնաւորութիւնը Գ. դարում միայն Եգիպտոսի սահմանից դուրս գալով, նոյն դարի Բ.-դ. կիսին Բարսեղի ջանքով հաստատուեց Կապադովկիայում քիչ բարեփոխուած, և հայ կրօնաւորութիւնը համարւում է Բարսեղի հաստատածի շառաւիղ: Եթէ ո. Ոսկեանց և Սուքիասանց անջատենք կրօնաւոր խոտաճարակներից, իբրև հայ եկեղեցւոյ նահատակներ նրանք կարող էին մարտիրոսական պատկին արժանացած լինել ի դէմս այն քրիստոնեաների, որոնք վկայել են Քրիստոսի առաջին դարից սկսած մինչև Գ. դարը խմբովին, և որոնց մասին յականէ յանուանէ յիշատակութիւն չըկայ ոչ մեր պատմութեան և ոչ մեր եկեղեցական աւանդութեան մէջ: Մենք անունները, որ տրուած են այս նախկին քրիստոնեաներին, առնուած յոյն—ասորի Սիւքիոսներից, թէ Միջագետքի խոտաճարակ Ոսկիներից, պատահական բան ենք համարում: Էութիւնը այն է, որ այդ նահատակները եղել են, Ոսկեանք ու Սուքիասանք կը կոչուեն, թէ Արարատեան բիւր վկայք և ըստ Փիլիմելիոսի՝ Խոսրով Ա.-ի ժամանակ նահատակուած քրիստոնեայք՝ միևնոյն է:

Մի անգամ ընդունելով որ Ոսկեանց և Սուքիասանց

անուան տակ պէտք է հասկանալ նախկին, մինչև ս. Լուսաւորիչը եղած հայ քրիստոնեայ նահատակները, ուրեմն, Հայոցս կրօնաւորութիւնը պէտք է բաժանենք նրանցից և նրա սկիզբը պէտք է դնենք Դ. դարում, ամենավաղը՝ ս. Լուսաւորիչի օրով, հիմնուելով այն պատմական աւանդութեան վերայ, որ ս. Լուսաւորիչը Կեսարիայից ձեռնադրուած յետ դառնալիս՝ հետը բազմաթիւ յայն հոգեւորականներ և ասորի կրօնաւորներ բերեց և սկիզբն դրեց կրօնաւորական բարեպաշտութեան, ամենաուշը՝ ս. Ներսէս Մեծի օրով, որ Աշտիշատի ժողովում արդէն կանոններ է սահմանում կրօնաւորների համար, Բայց այս մասին յետոյ:

Սուքիասանց և հայ կրօնաւորութեան վերաբերութեամբ Սուկաւէտ լեռն ևս կարեւոր դեր ունի իբրեւ Սուքիասանց բնակավայր և կրօնաւորութեան հանդիսարան:

Հ. Մկրտիչ Աւգերեանը Սուքիասանց վկայաբանութեան ծանօթութեան մէջ¹⁾ կարծում է որ, Սուքիասանց բնակած լեռը Սուքիասի անունով չէ, որ Սուկաւ է կոչուել, վասն զի, նոյն Սուքիասն ասում է. «եկայք երթիցսք յայլ Սուկաւ տեղիս»: Սուկաւ, ուրեմն որ էս հասարակ անուն կար, որ թերեւս նշանակում էր անմարդաբնակ, դաժան, առապար տեղ. Հ. Աւգերեանը Սուկաւը նոյնացնում է լատին սի՛քքուս բառին, որ ցամաք, չոր է նշանակում:

Հ. Ալիշանը²⁾ Սուկաւ լեռան արդի Քեօսա-դաղ անունը համարում է փոխից բառից առաջ եկած:

Մեր միաբանակից գեր. Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը³⁾ երկար կանգ է առնում Սուկաւ և Սուկաւէտ անունների վերայ. աշխատում է մեկնել այդ բառերի ծագումն և գալիս է այն եզրակացութեան, որ սակաւ-ւէտ կամ

1) Վարք Սրբոց, վկայաբ. Սրբոց Սուքիասանց հատ. Բ. ծանօթ. հր. 113—120:

2) Այրարատ հր. 536—537:

3) Խորենացին Խորենացով պէտք է հասկանալ. Բ. հատ. Թիֆլ. 1902. հր. 86—89:

Սուկա — ւէտ նշանակում է «մեծ մեծ կաթիլներով անձ-
րետող ամայ կրող, ունող. կամ Սուկա — ի — ատ, որ նշա-
նակում է աղբիւր, ակն, աւազան ջրոյ»։ Սրբազանի այս
եզրակացութեան հիմքն է արաբ — տաճկերէն բառարանը
ըստ ընթերցման պ. Հ. Աճառեանի։

Ուրեմն Բարդուղիմէոս սրբազանը Աւգերեանին բոլո-
րովին հակառակ եզրակացութեան է գալիս։ Սրբազանը
Սուկաւէտ բառը արաբ — տաճկերէն բառարանով ստու-
գաբանելիս՝ Սուկաւ՝ ջրառատ վայր է ընդունում. Հ. Աւ-
գերեանը լատիներէն սի՛քքուս բառի հետ նոյնացնելով
Սուկաւէտը՝ ցամաք, չոր հասկանում։

Եթէ ըստ Բարդ. սրբազանի Սուկաւէտ, Սակաւէտ
կամ Սուկաիատ ծագած համարենք արաբ — տաճկերէնից,
այն ժամանակ այդ անունի կիրառութիւնը պէտք է է.
գարից դնել, երբ արաբները առաջին անգամ արշաւեցին
Հայաստան. մինչդեռ, ըստ եկեղեցական աւանդութեան՝
Սուքիասանք այլ Սուկաւ տեղ էին որոնում. և լեռն էլ
նրանց անունով Սուկաւէտ կոչուեց։ Իսկ Սուքիասանց ամե-
նաուշ ժամանակը Դ. դարն է, ուրեմն այդ ժամանակից
արդէն նրանց բնակավայրը Սուկաւ էր կոչւում։ Բացի
այս՝ ըստ Մառի, Սուքիասանց վկայաբանութիւնը արդէն
կազմուած էր է. գարում. ուրեմն է. գարից առաջ Սու-
քիասանց վկայաբանութիւնը կրում էր «նահատակութիւն
ճգնաւորացն Սուկաւէտայ (мученичество Сукаветскихъ под-
вижниковъ)»։

Ըստ իս՝ ինչպէս Բարդ. սրբազանի նոյնպէս և Հ.
Աւգերեանի ենթադրութիւնները Սուկաւէտ բառի ստու-
գաբանութեան վերաբերութեամբ համոզեցուցիչ չեն, թէև
ըստ էութեան Աւգերեանի եզրակացութիւնը — Սուկաւէտ
սի՛քքուս՝ չոր ցամաք — ուղիղ է։ Թողնենք այն, որ «եկայք,
երթիցուք յայլ սուկաւ տեղիս» դարձուածքից երևում է,
որ Սուկաւ, առանց առնչութիւն ունենալու լատին սի՛ք-
քուս բառին, հաւանօրէն նշանակում է անջրգի, յառապար։
Սուքիասանք Ոսկեանց բնակավայր Ծաղկէոյ ջրաշատ լեռը
աւելի կենսուրախ և կենցաղական համարելով՝ ասում են.

«եկայր, երթիցնք յայլ սուկաւ տեղիս»:

Մենք հեռուից, Ռուսական Բասենից, տեսել ենք Սուկաւէտ լեռն, և մի ամբողջ շաբաթ՝ Բասենում մեր շրջագայութեան ժամանակ չէինք կարողանում հեռացնել մեր աչքերը Սուկաւէտից, որ դրաւել էր մեր ուշագրութիւնը թէ Սուքիասանց յիշատակով, և թէ ժողովրդի զրոյցների մէջ նրա անուան յաճախակի յեղեղմամբ և այն կարծիքի ենք, որ Սուկաւէտը իւր լերկ գագաթով աւելի անջրդի է, քան ջրառատ և ժողովրդի նրան տուած Գեօսա—դաղ յորջորջումն արդէն ցոյց է տալիս նրա կանաչութիւնից զուրկ լինելը: Ուրեմն Հ. Ալիշանի Գեօսա—դաղ կոչումն փօփօց բառից առաջ եկած համարելը լոկ ենթադրութիւն է. քեօսա—դօշ կը նշանակի, իսկ քօշից՝ այծերի:

Ըստ Հայկունու ¹⁾ Սուկաւէտները երկու են—մեծ և և փոքր: Սուքիասանց նահատակութեան վայրը համարւում է փոքր Սուկաւէտը, Գիշաբուն սարի և մեծ Սուկաւէտի միջև տափարակի արեւելահարաւ բլրակը, որի վերայ երկու ոտնաչափ բարձրութեամբ որմերով մատուռներ կան: Մատուռները շինուած են անարուեստ, կոշտ քարերով: Մատուռներից մէկի մէջ 1850—60 թ. հայ քահանաներն էին պատարագում, իսկ միւսում՝ հայ կաթօլիկները. Այժմ էլ ամառը համարեա ամեն կիւրակէ պատարագում են հայ կաթօլիկները, որովհետեւ կաթօլիկ ուխտաւորները անպակաս են:

Բլրակի գագաթի արեւելեան եզրի զառ ի վայրի վերայ մի մեծ շերտ քար կայ: Աւանդութեամբ՝ այդ քարի վերայ են նահատակուել ս. Սուքիասանք: Մատուռի արեւելեան կողի ստորոտում, քիչ ցած, սուկաւջուր աղբիւրն է. իսկ տափարակի հարաւարեւմտեան կողմը՝ գլխաջուր կոչուած առատ աղբիւրը: Գլխաջրից դժուարագնաց լեռնալանջի զառ ի վերի վերայ՝ «Չարչարումն»:

Ամփոփումն. — Սուրբ Ոսկեանք և Սուքիասանք՝ որպէս

1) Բագրեանդ Զրաբաշխ գաւառ. մասն Ա. եր. 107—119.

խոտաճարակ կրօնաւորների դասակարգ, չէին կարող Ա. դարում ապրել, որովհետեւ միայն Դ. դարում կրօնաւորութիւնը Իւլարիօնի ձեռքով եգիպտոսից տարածուեց Պաղեստին. այնտեղից՝ Եփրեմ Խուրու ձեռքով՝ Ասորիք, իսկ այնտեղից Եւստաթէոսի ձեռքով՝ Փոքր—Հայք, Ոսկի խոտաճարակներն էլ Դ. դարում սկսեցին Միջագետքում, և այնտեղից հաւանօրէն տարածուեցին Հայաստան։ Ոսկեանք և Սուբիասանք, եթէ ս. Լուսաւորչի բերած և նրանց հետեող հայ կրօնաւորները չեն, ապա ուրեմն այդ անունների տակ եկեղեցին տօնում է նախալուսաւորչեան շրջանի նահատակուած հայ քրիստոնեաների խմբերին։

Սուկաւէտ չրպէտք է ստուգաբանել ոչ լատիներէնով և ոչ արաբ—տաճկերէնով. նրա այժմեան Քեօսա—դաղ անունը առնչութիւն չունի քօշից բառի հետ, ինչպէս կարծում է Հ. Ալիշան։ Քեօսա—դաղ կընշանակի լերկ, կանաչութիւնից զուրկ լեռ, որ այդպէս էլ է։ Սուկաւէտը հնումն Ջրաբաշխ էլ էր կոչւում, որովհետեւ նա գտնւում այն բարձրաւանդակի վերայ, որի մօտ վտակները մի կողմից հոսում են դէպի Մուրատ (Արածանի արեւելեան եփրատ) և միւս կողմից՝ դէպի Երասխ գետերը. և Ջրաբաշխը ոչ մի առնչութիւն չունի Ջրառատ, Ջրաշատի հետ։

Սուկաւէտից դէպի հարաւարեւելք ձգւում է Բագրեանդ գաւառը, դէպի հիւսիս արեւմուտք՝ Բասենները։

(Կր ժարուհակուի)

Յուսիկ եպս.

